

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА**

*Мащенко І.І., здобувач кафедри філософії Харківського
військового університету*

Вивчення художньо-естетичного життя українського суспільства як однієї з підсистем духовного життя є однією з актуальних теоретичних проблем, що потребують свого всебічного філософського дослідження. Художньо-естетичне життя займає одне з найважливіших місць у житті суспільства взагалі. Значення цієї області духовного життя суспільства зумовлене специфікою його призначення, яка полягає у тому, щоб залучити людину до багатств світової та вітчизняної культури, навчити прийомам та правилам її споживання, а також сприяти розвитку творчої активності особи. Аналіз функціонування суспільної свідомості переконливо доводить, що духовні і, відповідно, художньо-естетичні фактори дозволяють суттєво впливати на вирішення актуальних проблем українського суспільства. Так, за умов загальної кризи суспільства соціально-політичні та ідеологічні цінності, як смисловий стрижень нації, можуть видатися нездатними об'єднати навколо себе націю. У цьому разі не виключений розвиток такої форми творчого духовного освоєння майбутнього, як утопія. Вихід з кризи, що пов'язана з можливістю повернення до тоталітарної системи, можливий у "добудові" нації через культуру, у тому числі й художню [1, с. 165]. Можна цілком

погодитися з такою точкою зору, адже утопія є також і формою художньо-світоглядного пошуку. Таким чином, художньо-естетичні цінності відіграють значну роль не тільки у формуванні системи національних і загальнолюдських культурних цінностей, але й у житті суспільства взагалі.

За своїм змістом художньо-естетичне життя суспільства якісно і структурно специфічне як на різних етапах історії культури, так і для різних типів суспільних систем та типів суспільних відносин.

Функції художньо-естетичного життя різноманітні: воно частково виконує функції виховання, частково - масової інформації. Культурне будівництво, література та мистецтво спрямовані на виробку художньої культури, її споживання, участь людини в її розвитку й удосконаленні. Функції художньо-естетичного життя пов'язані з формуванням моральної свідомості, показом краси оточуючого світу, а також із слідуванням кращим вітчизняним традиціям та цінностям. Ріст культурного рівня народу зумовлює вплив мистецтва на життя суспільства, його морально-психологічний клімат.

Як підсистема духовного життя суспільства, художньо-естетичне життя, маючи свої специфічні завдання та засоби їх реалізації, водночас бере участь у формуванні світогляду особистості, рівень якої може розглядатися показником інтелектуального потенціалу суспільства, його духовної зрілості.

Забезпечення динамічного руху українського суспільства передбачає активізацію усіх процесів духовного життя, а у період соціальних

трансформацій – особливо художньо-естетичних процесів. Такий стан зумовлений кризовими явищами у ідеологічному житті, що залишилися з часів тоталітарного суспільства. Досягнення цілей демократизації та подальшого розвитку сучасного українського суспільства неможливе без глибокого аналізу реальних процесів, що відбуваються у сфері художньо-естетичного життя.

Визначення сутності художньо-естетичного життя як підсистеми духовного життя суспільства, характеристика головних закономірностей і тенденцій його розвитку, а також протиріч його функціонування є важливим теоретичним і практичним завданням. Окремі проблеми художньо-естетичного життя суспільства знайшли своє досить широке відображення у науковій літературі. Так, у своїх дослідженнях автори зверталися до аналізу проблем естетичної свідомості, розвитку мистецтва, художньої культури [2,3]. На сучасному етапі досліджень вченими напрацьовані певні методологічні схеми та засоби вивчення художньо-естетичного життя, що ґрунтуються на узагальненні досвіду світової і вітчизняної філософсько-естетичної думки. Так, проблеми художньо-естетичного життя починають активно досліджуватися крізь призму національного буття. Розроблені нові методологічні підходи до з'ясування місця і ролі мистецтва в системі національної культури. Пріоритетного значення тут набуває принцип єдності особистісного, національного і загально-людського в мистецтві. Так, до провідних напрямків у дослідженнях вітчизняних вчених належать: аналіз взаємовідношення етнічно-естетичного та національно-художнього як

рівнів і факторів культурної детермінації творчої діяльності; функцій народного і професійного, елітарного і масового, традиційного і авангардного мистецтва в структурі сучасної духовної культури України.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що у науковій літературі накопичений великий матеріал, який розкриває окремі сторони проблеми, що досліджується, однак вони не дають цілісного уявлення про художньо-естетичного життя українського суспільства. Дослідники, звертаючись до цієї важливої наукової проблеми, у більшості обмежуються лише її постановкою або зверненням тільки до визначення її характеристики [1,4,5]. Тому проблема сутності художньо-естетичного життя суспільства взагалі та художньо-естетичного життя українського суспільства залишається актуальною науковою проблемою. Визначення сутності художньо-естетичного життя суспільства, яке виступає підсистемою духовного життя, передбачає з'ясування сутності духовного життя суспільства взагалі.

Духовне життя суспільства – це реальний процес життєдіяльності суспільства, який являє собою специфічні стосунки між людьми з нагоди існуючих у суспільстві духовних цінностей і які реалізуються в процесі збереження, виробництва й розповсюдження духовних цінностей і задоволення духовних потреб.

З'ясування сутності духовного життя суспільства дозволяє визначити сутність художньо-естетичного життя суспільства, тому що характеристики та властивості цілісного утворення поширюються і

мають своє відображення у властивостях його підсистем і елементів. Разом з тим, слід зазначити, якщо субстанціональною основою духовного життя суспільства виступали духовні цінності взагалі, то субстанціональною основою художньо-естетичного життя суспільства виступають художньо-естетичні цінності. Виходячи з розуміння сутності духовного життя суспільства і субстанціональної основи художньо-естетичного життя суспільства, ми можемо зробити розгорнуте визначення сутності художньо-естетичного життя українського суспільства.

Художньо-естетичне життя українського суспільства - це сфера життєдіяльності людей, яка пов'язана з виробництвом, відродженням і розповсюдженням художньо-естетичних цінностей, задоволенням художньо-естетичних потреб.

Як підсистема духовного життя суспільства, художньо-естетичне життя має усі його елементи. У відповідності до цього, а також виходячи із сутності художньо-естетичного життя українського суспільства, ми можемо визначити його основні елементи. Такими елементами є: художньо-естетична діяльність, яка містить у собі теоретичну діяльність (виробництво, відродження і оновлення художньо-естетичних цінностей) і практичну діяльність (збереження і розповсюдження художньо-естетичних цінностей, протидія художньо-естетичним цінностям, які протилежні національно-історичним та загально-людським духовним цінностям); художньо-естетичні стосунки і спілкування; художньо-естетичне споживання.

Аналіз змісту художньо-естетичного життя суспільства не може бути обмежений тільки визначенням його елементів. Він передбачає з'ясування рівнів організації та сфер функціонування. У цьому плані, з одного боку, художньо-естетичне життя суспільства має два рівні організації: спеціалізований (пов'язаний з професійною діяльністю у сфері художньо-естетичного життя і державним регулюванням його процесів) і неспеціалізований (пов'язаний із самодіяльною творчістю людей, їх спілкуванням та стосунками).

Неспеціалізований рівень організації художньо-естетичного життя також потребує більш детального розгляду. Зазначимо спочатку, що у науковій літературі проблема визначення сутності художньої самодіяльності не знайшла чіткого висвітлення. Так, художня самодіяльність розглядалась як діяльність, що створює умови для художньо-естетичного самовираження й ініціативи. Виходячи з такого розуміння сутності художньої самодіяльності, цілком логічно припустити, що показником функціонування її у суспільстві є надання людині можливості для самопрояву й самовираження. Але такий підхід не виключає й багатьох негативних явищ, зокрема форм самопрояву і самовиразу, які не є адекватними суспільним орієнтирам. Більш вдалою уявляється точка зору, коли самодіяльна художня творчість розглядається як одна із сфер мистецтва. Відповідно до такого розуміння показник функціонування визначається рівнем розвитку естетичного смаку, художньо-образного бачення світу, створенням умов для оволодіння майстерністю втілення думок, почуттів, оцінок людини. На

відміну від професійного, самодіяльне мистецтво спрямоване на задоволення власних художніх потреб автора і не залежить від ринкових відносин чи попиту.

Народне мистецтво наближається до самодіяльного, але не може повністю ототожнюватися з ним. Так, серед спільних рис відмітимо відсутність відносин "купівлі-продажу", які притаманні професійному мистецтву; і самодіяльне і народне мистецтво виступають як вираз і прояв потреб у духовній творчості мас, народу. Але, на відміну від самодіяльної, народна творчість має власні особливі риси, які полягають, зокрема, у глибокій традиційності. Зрозуміло, що творчий розвиток притаманний народному мистецтву, але швидкість його зміни набагато повільніша порівняно з професійним. Тому народне мистецтво часто називають "традиційним", "етнографічним". Самодіяльне ж мистецтво визначається як більш вільне, оскільки діяльність митця ще з початку спрямована на задоволення його особистих потреб або потреб у художній творчості найближчого для митця колективу. В основі будь-якої художньої творчості полягає потреба людини виразити власні думки, почуття, відношення до тих чи інших значущих для нього явищ. Потреба у художній творчості зумовлена декількома чинниками, головні серед яких є: потреба у вільній творчій діяльності як грі духовних сил, потреба в емоційному насиченні, пошук емоційного контакту індивіда з іншими людьми.

З іншого боку, художньо-естетичне життя суспільства, як підсистема духовного життя, у свою чергу є органічною єдністю двох сфер - художнього та естетичного життя суспільства.

При визначенні сутності слід враховувати провідні тенденції розвитку духовного життя сучасного українського суспільства. У першу чергу до таких провідних тенденцій духовного життя українського суспільства належать відродження та оновлення національно-історичних духовних цінностей. Перша тенденція зумовлена отриманням незалежності та розбудовою української держави. Внаслідок цих важливих для життя України процесів, на шкалі соціальних цінностей відбулися певні переміщення: замість солідарності трудящих український народ об'єднується за принципом національного відродження. Тому активізація національно-історичної свідомості є однією з яскравих ознак духовного життя сучасного людства. Адже від розвитку історичної пам'яті, рівня розуміння минулого значно залежить загальний стан культури.

Звернення до духовної спадщини зумовлене багатьма факторами. Вважається, що з проблемою відродження художньої спадщини стикається будь-яка епоха чи будь-який тип суспільства [6, с. 183]. З огляду на актуальні проблеми сучасного українського суспільства зазначимо, що відродження духовних, і зокрема художньо-естетичних цінностей, пов'язане перш за все з переоцінкою образу української національної культури взагалі, його адекватнішим баченням. Слід, однак, враховувати, що процес відродження духовних, і зокрема

художньо-естетичних цінностей, є досить складним і суперечливим. З одного боку, відроджені художньо-естетичні цінності допомагають визначити ступінь усталеності і успадковості базових для сучасного культурного життя власних цінностей. Крім того, актуалізація цінностей, які висловлюють класичні твори, може бути зумовлена дефіцитом власного духовного життя суспільства [6, с. 183]. Нарешті, зазначимо, що потяг до діалогу з художньою класикою притаманний будь-якому суспільству незалежно від стану його духовного життя. У цьому разі спадщина виступає як додатковий резерв, за допомогою якого нові етапи культури збагачують власні можливості художнього уявлення та творчості. Таким чином, відродження художньої спадщини є двоєдиним процесом, в якому поєднуються функції репродукування та породження.

Аналіз процесу відродження духовних і зокрема художньо-естетичних цінностей у житті українського суспільства дозволяє визначити, що складовими цього процесу є “принципове усвідомлення проблеми “розпечатування” національних духовних скарбниць” і “фактичне надання вцілілих взірців народів” [7, с. 92]. Дійсно, проблема звернення до національно-історичних цінностей і розвитку історичної пам’яті є надзвичайно актуальною, адже з її допомогою можна уявити глибинні причини сучасного стану українського суспільства. Серед позитивних результатів збагачення фактуального складу відроджених художньо-естетичних цінностей дослідники виділяють зростання кількості публікацій окремих авторів (В.Вінниченка, М.Грушевського, М.Хвильового і деяких письменників з

еміграції), розробку Спілкою письменників України та Інститутом АН СРСР перспективного плану видання творів репресованих, дискримінованих або “забутих” авторів [7, с. 92], ролі церкви в національній історії [1, с. 45-50] тощо. Однак, незважаючи на значну роботу, яка була проведена зі збагачення фактуального складу, вчені досить скептично відносяться до результатів таких зрушень. І.Дзюба, наприклад, вважає, що досі триває ”період розгону”, а загальмованість процесу регенерації національних культурних цінностей пояснює сукупністю багатьох обставин, зокрема статусом української національної культури, яка ”негласно перебуває на становищі культури доповнювальної, факультативної” [7, с. 92-93]. Звертаючись до цієї проблеми, В.С.Горський підкреслює, що всі зміни, які відбуваються у відродженні духовних цінностей, обмежуються лише фактуальним базисом, який “сам по собі ... не є самодостатнім компонентом” [1, с. 46]. М.Братасюк зазначає, що інтереси народу, задачі національного відродження набувають пріоритетного характеру стосовно прав і інтересів особи. Дослідниця акцентує, що ідея національного відродження державності, культури, заклики повернення до народних традицій та коренів набули настільки масового характеру, що не залишається сумнівів у народженні нового ідола [8, с. 73].

Деградація культури починається тоді, коли суспільство впливає на індивіда сильніше, ніж індивід на суспільство. У цьому випадку духовні та моральні здібності індивідів не мають виходу, не розкриваються, зникає джерело розвитку культури суспільства, іде розклад, деградація

особистості. Отже, відродження національної культури можливе лише з відродженням людської індивідуальності, особистісної самосвідомості.

Цілком зрозуміло, що залучення до активного використання історичного досвіду народу, його духовних і художньо-естетичних цінностей - важлива передумова подальшого розвитку суспільства. Але повернення спадщини є лише першим етапом її освоєння. Суспільство повинно адекватно сприйняти відроджені духовні цінності, освоїти їх та визначити смисл, якого набувають ці цінності для сучасної культури та загального бачення історії. Процес відродження духовних, і зокрема, художньо-естетичних цінностей, буде успішним у разі діалектичної єдності усіх його складових, а саме: процесу усвідомлення, залучення досягнень художньо-естетичної культури минулого до сучасного духовного життя суспільства, створення умов для сприйняття духовної спадщини народу, усвідомлення сутності та змісту художньо-естетичних цінностей минулого та їх впровадження до системи художньо-естетичних цінностей сучасного суспільства.

Друга провідна тенденція духовного життя українського суспільства пов'язана з оновленням системи духовних цінностей. Духовне оновлення залежить від змін в економічній, політичній та інших сферах суспільного життя, але разом з тим є найважливішою передумовою якісних змін життєдіяльності людей. Тому духовне оновлення виступає як найважливіша суспільна потреба. Поняття процесу оновлення духовних цінностей багатьма авторами вживається у досить широкому тлумаченні, де поєднуються процеси відродження, дальший розвиток духовних

цінностей, а також формування нових [4, 5]. На нашу думку, всі складні процеси, які відбуваються зараз у духовній сфері українського суспільства, не слід зводити до одного тільки оновлення. Поняття відродження й оновлення слід розрізняти; адже, на відміну від відродження, процес оновлення передбачає ще й перегляд існуючої в суспільстві системи цінностей. До оновлення духовних цінностей слід ставитися як до прогресивного процесу, що здійснюється через боротьбу протилежностей. При цьому попередній фактуальний базис не ігнорується, а переоцінюється з огляду на нове розуміння завдань, що вирішує суспільство. Духовне оновлення передбачає перш за все подолання деформацій суспільної свідомості, існуючих у ній догм, мифів, стереотипів, забобонів тощо. Особливість процесу духовного оновлення полягає у тому, що змінювати треба не тільки суспільну свідомість, але й духовне життя у цілому. Провідними напрямками у процесі оновлення є: відмова від соціально-класового підходу і догматизму, поширення плюралізму і прилучення до загально-людських цінностей.

Процес оновлення у художньо-естетичній сфері обумовлений багатьма протиріччями. Серед головних зазначимо протиріччя між схвильованістю державних органів розповсюдженням масової культури і посилене її розповсюдження засобами масової комунікації, протиріччя між зростаючою значущістю духовних процесів і залишковим принципом фінансування закладів культури, підміна виховання духовності освітою тощо.

Важко не погодитися з А.К.Уледовим, який зазначав, що духовне оновлення слід розглядати як безперервний процес [4]. Такий підхід не дає можливості догматизувати нові погляди, уяви, концепції, що отримують розповсюдження у суспільній свідомості. Духовне оновлення повинно стати постійною нормою суспільного життя. Повинно бути, насамперед, повернення до "добудови" нації через культуру – політичну, економічну, правову, моральну, художню. Саме так нація підноситься до загальнолюдських цінностей і водночас створює ці цінності, не втрачаючи свого "обличчя".

Зміни, що відбуваються у світі, закономірно висувають на передній план проблему загальнолюдських цінностей. Звернення до загальнолюдських цінностей у чималій мірі зумовлене сучасним динамічним розвитком української держави. Значущість загальнолюдських пріоритетів, що розглядається світовим товариством як основи виживання людства, має тенденцію до постійного зростання. І у нас в країні, й за рубежем утвердження загальнолюдських пріоритетів відбувалося не без труднощів і суперечностей. Так, утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей не робить зайвими інші цінності, у тому числі й національні. Лише через об'єднання та діалог, порівняння своїх досягнень із досягненнями інших регіонів світу, різних епох і народів можливе усвідомлення загальнолюдських цінностей.

В сучасному українському суспільстві поєднання загальнолюдського і національного начала взаємопередбачають одне одного. Зміцненню взаємозв'язку, органічному поєднанню цих феноменів сприяє передусім

певна людина, яка виступає, з одного боку, як представник певної національності, з іншого – як представник роду людського. Права й інтереси людини мають поважатися безвідносно до того, чий народ, націю вона репрезентує. В цьому і криється суть загальнолюдських цінностей, що визначають динаміку взаємозв'язку загальнолюдського і національного начал.

До головних тенденцій розвитку сучасного українського суспільства відноситься також й розвиток та поширення впливу масової культури на мистецьке і художньо-естетичне життя взагалі.

Проблема вивчення масової культури є однією з актуальних у сучасних дослідженнях і спричиняє безліч дискусій. Існує багато різних поглядів щодо проблем походження, виникнення, сутності та функцій масової культури. Так, звертаючись до аналізу явища масової культури, одні дослідники вважають, що вона є різновидом культури, що був сформований на Заході, а також продуктом індустріального і постіндустріального суспільства. Інші відзначають, що перші вітчизняні соціологічні дослідження художньої, у тому числі й масової культури, були проведені ще в дореволюційні роки.

Другий підхід у вивченні масової культури зумовлений розглядом її як одного з видів неакадемічного мистецтва, а саме у порівнянні з фольклором та розважальним мистецтвом.

Вивчення феномену масової культури неможливе без аналізу понять "маси", масової психології. Не викликає жодних сумнівів твердження, що широка масовизація соціальних реалій є однією з головних

особливостей життя сучасного суспільства. Вплив масової культури на суспільну свідомість підвищується в умовах переходу від індустріального до інформаційного суспільства, адже у цей час здійснюється практична інформатизація культури.

Фахівці визначають також принципово іншу, порівняно з високою, культуру, соціально-естетичну спрямованість масової культури "засоби масової комунікації, - пишуть американські соціологи Дж. Бенсман і Б. Розенберг, - і вся масова культура лише частково визначаються (як тип) розміром їхньої аудиторії...". Дослідники вважають, що "вирішальною рисою є ринковий умонастрій, згідно з яким мистецтво ... розглядають як предмет споживання". Важко не погодитися з такою точкою зору, адже, на відміну від "високої культури", головними критеріями ефективності роботи митця у сфері масової культури є продуктивність, ступінь розповсюдженості продукції масової культури, показники прибутків та збитків.

Специфіку масової культури визначають особливості виробництва культурних цінностей, що полягають у розрахунку на масове споживання. У відповідності до цього, масова культура кожний день виробляється, доступно й достовірно розповсюджується засобами масової інформації. Тому вона суттєво впливає на повсякденне буття сотен мільйонів людей, формуючи їхні потреби, ціннісні установки, самки, ідеали, стандарти поведінки й діяльності, сприяє задоволенню художньо-естетичних потреб.

Звертаючись до аналізу функцій масової культури, більшість дослідників, відзначаючи певну демократичність, оцінюють їх з негативних позицій. Серед головних функцій масової культури виділяють функцію нівелювання, яка полягає у стандартизації мислення, почуттів, а також функцію маніпулювання – навіювання певних ідей, стереотипів мислення, ідеалів, цінностей. Однією з головних рис, що відзначають масову культуру, є стандартизація, що зумовлює простоту виробництва.

Масова культура повинна вивчатися як внутрішньо суперечливий феномен, а її вплив на життя суспільства і окремих його індивідів як неоднозначний. Так, з одного боку, маючи яскраво виражений комерційний характер і будучи зорієнтованою на пасивне споживання масами, вона ігнорує потреби особистості. Масова культура може бути стандартною і антигуманістичною за змістом, використовуватися владою, власниками засобів масової інформації з метою масового навіяння необхідних стереотипів поведінки. Кінцевою метою комерціалізованої культурної продукції є передусім пошук формул маніпулювання публікою, зведення усіх до одного типу особистості. Таким чином, справа полягає у тому, щоб не тільки збільшити дозвілля й вирішити проблему його заповнення, не тільки у прагненні зняти напругу та стреси з людини індустріального та постіндустріального суспільства, а великою мірою у формуванні й вихованні особистості авторитарного типу, що піддається маніпулюванню.

З іншого боку, масова культура може позитивно впливати на розвиток особистості та суспільства. Вона, задовольняючи масовий попит і не цураючись комерційних розумінь, звертається до особистості й прагне відповісти на її різноманітні попити, викликати інтерес до її цінностей, не заслоняючи і не підміняючи професійною віртуозністю гуманістичний зміст пропонованих нею взірців, творів, норм тощо. Таку масову культуру відомий англійський соціолог Хоггарт назвав "живою". Вона, за Хоггартом, і повинна бути взята за основу зміни якості повсякденного буття трудівників, їх свідомості й способу життя. У такій постановці питання є позитивний сенс. Маса у наш час суттєво змінилась, набули більшої освіченості, інформованості, вони частіше замислюються над наслідками своїх дій та поведінки. Крім того, суб'єктом масової культури є не просто маса. Маса складається з індивідів, поєднаних різноманітними зв'язками. Оскільки люди одночасно виступають і як індивіди, і як члени локальних груп, і як члени масових, діючих в масштабах всього суспільства соціальних спільностей, остільки природа суб'єкта масової свідомості, поведінки, культури може розглядатися як двоєдина, а саме: одночасно індивідуальна і масова. Маса стають носіями особливого феномену – масової свідомості.

Підсумовуючи сказане, підкреслимо, що масова свідомість є реальним відбиттям існуючої матеріальної, духовної, художньої культури у всьому розмаїтті її прояву. Вона детермінується досягнутим рівнем культури суспільства, епохи, це невід'ємний компонент духовного життя

суспільства. Маса, носії масової свідомості, стають не тільки носіями образу дійсної культури, не тільки реалізують культурні взірці у повсякденному житті, але звісною мірою орієнтують на формування образу бажаного майбутнього, на рівні здорового глузду виявляють тенденції майбутнього розвитку, творять культуру. Необхідно враховувати двоєдину природу масової свідомості. Підкреслимо ще раз, що вона існує на двох рівнях – на рівні соціально обумовлених характеристик свідомості окремої особи і на рівні свідомості великих соціальних груп, масових спільнот, відображає їхні інтереси, потреби, цілі, цінності. Якби не були механізми ідентифікації на рівні групи (маси), індивід завжди володіє власним соціальним досвідом, власною системою цінностей, які за певних обставин здатні протистояти негативному впливу ззовні. Поведінку людини у масі детермінує саме індивідуальна свідомість, інтеріоризований особою світ культури.

Сьогодні в Україні масова культура розглядається як одна із складових процесу відродження і оновлення національної культури та мистецтва. Тому, будуючи свою політику у галузі культури, відповідні державні органи та інші суспільні інститути повинні об'єктивно враховувати особливості феномену масової культури, щоб запобігати можливим негативним впливам її на розвиток національної культури.

Таким чином, художньо-естетичне життя займає важливе місце у духовному житті сучасного суспільства, є важливим чинником подолання кризових явищ періоду соціальної трансформації суспільства.

Методологічними засадами дослідження художньо-естетичного життя суспільства є розгляд його як певного способу життєдіяльності людей, що зв'язаний зі специфічними художньо-естетичними стосунками з нагоди існуючих у суспільстві художньо-естетичних цінностей, які розглядаються в процесі виробництва, зберігання й розповсюдження та задоволення художньо-естетичних потреб; аналіз художньо-естетичного життя як підсистеми духовного життя суспільства, а також як специфічного феномену життя суспільства.

Література

1. Світогляд і духовна творчість. -- К.: Наукова думка, 1993. – 173 с.
2. Сафронов Б.В. Эстетическое сознание и духовный мир личности. -- М.: Знание, 1984. – 247 с.
3. Лукин Ю.А. Проблемы развития художественной культуры зрелого социализма. -- М., 1983.
4. Уледов А.К. Духовное обновление общества. – М.: Мысль, 1990. – 333 с.
5. Духовне оновлення суспільства. – К.: Либідь, 1990. - С. 4
6. Кривцун А. Эстетика. М., 1998. – 486 с.
7. Дзюба І. Культурна спадщина і культурне майбуття // Україна. Наука і культура. Щорічник. Вип. 24. - К., 1990.
8. Братасюк М. Подолання національного відчуження // Современное общество. – 1993. - № 2.